

GÖRFÖL TIBOR

Fegyvertelen ellenállás

Néhány megjegyzés Daniel Berrigan életműkiadásáról

RECENZÍÓ

DOI: 10.56699/MT.2023.3.10

ABSZTRAKT

Az 1960-as évek elején amerikai katolikus körökben meghatározó jelentőségű lett az a háborút ellenző és a békét támogató szemléletmód, amelyet olyan tekintélyek képviseltek, mint Thomas Merton és Dorothy Day. Az erőszak elutasításában vezető szerepet játszott Daniel Berrigan jezsuita szerzetes, akit írásai és megmozdulásai a béke ügyének megkerülhetetlen, bár vitatott szószólójává tettek.

KULCSSZAVAK: erőszakmentesség, béke, Daniel Berrigan, amerikai katolicizmus, háború

Immár tizenöt éve, hogy a tekintélyes amerikai Wipf&Stock kiadónál elindult a jezsuita Daniel Berrigan életművének válogatott kiadása, természetesen azért, mert – ahogyan lenni szokott – írásainak nagy része már csak nehezen volt elérhető. A Berrigan név rendkívül sokféle reakciót vált ki azokból, akik ismerik valamelyest a katolicizmus 20. századi történetét: Daniel testvére, Philip volt az első amerikai pap, akit polgári engedetlenségért börtönbe zártak, és ebben a kétes hírnévben Daniel is osztozott vele, csak éppen jezsuita kontextusban. Az 1970-es évek elején a jezsuita szerzetest egyenesen üldözte az FBI, és Daniel nemegyszer magára vonta Francis Spellman New York-i bíboros haragját. Szoros kapcsolatot ápolt az amerikai katolicizmus morális iránytűjét fáradhatatlanul helyes irányba állítani próbáló Thomas Mertonnal és Dorothy Dayjel, de mindkettővel adódtak feszültségei. Ugyanakkor arra a kérdésre, hogy mi a véleménye Daniel Berrigan tevékenységéről, szellemiségéről és fellépéséről, az Egyesült Államok alighanem világszerte legismertebb konzervatív katolikus véleményalkotójának tekinthető Robert Barron, Winona-Rochester-i püspök, a *Word on Fire* [Lángoló ige] nevű online missziós program létrehozója nemrég azt válaszolta, hogy magától értetődően támogatandónak tartja kezdeményezéseit és elgondolásait, csak éppen úgy véli, hogy szellemisége nem

tekinthető egyetemes érvényűnek: ilyen emberből néhány vagy egyetlen is elég, mert alapvetően helyes meggyőződéseai annyira radikálisak, hogy általánossá válva ellehetetlenítenék a társadalmi életet. De mégis ki volt ez a rendhagyó ember, és miért fontos, hogy legalapvetőbb munkái ismét hozzáférhetővé váltak?

Daniel Berrigan 1921-ben született ír gyökerű katolikus család gyermekeként (Philip két évvel később látta meg a napvilágot); 1939-ben belépett a jezsuita rendbe, 1952-ben pappá szentelték, és 2016-ban hunyt el. Nyugodt szívvel kijelenthető, hogy azon gondolkodók és aktivisták közé tartozott, akiket egyetlen eszme és egyetlen meggyőződés mozgatott: az ő esetében a béke feltétlen, megalkuvást nem ismerő és semmilyen érdekre tekintettel nem lévő igénye. Mivel hallatlan mértékű nyilvános figyelemben részesült, érthető, hogy számos kijelentése és megállapítása szinte a nevéhez tapadt, és ezeket oly gyakran idézték, hogy szinte önálló életre keltek. Ilyenek voltak például azok az 1981-ben zajló bírósági tárgyalása során elhangzott kijelentései, melyekkel maga is elismerte, hogy törekvéseinek egyetlen súlypontjuk van:

„Egyetlen üzenetem van a világ számára: nem szabad megölnünk ártatlan embereket. Nem szabad cinkossá válnunk a gyilkosságban. Nem szabad csendben maradnunk, miközben tömeggyilkosságot készítenek elő a mi nevünkben, a mi pénzünkéből, titokban. Szörnyű, hogy olyan korban kell élnem, amikor semmi mást nem tudok mondani az embereknek, mint hogy »hagyjátok abba az öldöklést!«. Annyira jó lenne, ha sok más csodálatos dolgot is elmondhatnék az embereknek. Sok más kezdeményezést is szívesen támogatnék. De nem tehetem meg. Nem megy. Mert mindent veszély fenyeget. [...] Keresztény nézőpontból nagyon kezdetleges a helyzetünk. Visszatértünk oda, ahonnan elindultunk. Ne öl; nem szabad ölnünk. Ma minden út ide vezet – ez a legfontosabb” (Berrigan, 1991: 230).

Berrigan abban a tekintetben is jellegzetes gondolkodónak tekinthető, hogy egyetlen gondolatát, egyetlen meggyőződését rendkívül részletesen, szüntelenül új és új nézőpontból, nem szűnő energiával fejtette ki. A Wipf&Stock kiadó életműsorozata csupán tizenkét kötetet tartalmaz, de ez a néhány ezer oldal is rávilágít, milyen sokrétű volt Berrigan munkássága. Terjedelmes önéletrajzán kívül előadások és esszék egész sorát írta meg a béke és a háború különböző kérdéseiről; közel tucatnyi verseskötete jelent meg (már 1956-ban megkapta a neves Lamont költészeti díjat); külön kötetben mutatta be életútjának legfontosabb személyeit; részletesen ecsetelte lelkipásztori tapasztalatait (főként AIDS-betegek gondozásával kapcsolatban); irodalmi érdeklődése Dantéről írt munkájában is megnyilvánult; és több bibliai könyvhöz írt részletes kommentárt, mind az Ószövetség (Teremtés, Jeremiás, Dániel, kispóféták), mind az Újszövetség vonatkozásában (Apostolok cselekedetei, Jelenések). Terjedelmes kötetben olvashatók továbbá

Ilyen emberből néhány vagy egyetlen is elég, mert alapvetően helyes meggyőződéseai annyira radikálisak, hogy általánossá válva ellehetetlenítenék a társadalmi életet.

öccsével, Philippel váltott levelei (Cosacchi–Martin, 2016) s börtönben töltött hónapjairól ugyanúgy hosszú naplókban számolt be, mint vietnámi útjáról a háború idején.

Ez a mind tevékenységeinek, mind irodalmi alkotásainak szempontjából rendkívül termékeny életutat befutó jezsuita a nyilvános katolikus fellépésnek és a béke katolikus kultúrájának olyan arcát tárja elénk, amely alig ismert Közép- és Kelet-Európában. Ez a fellépés és ez a kultúra először 1967-ben és 1968-ban vonta magára az Egyesült Államok, de valójában az egész világ figyelmét. 1967. október 27-én hajtották végre előzmény nélküli akciójukat az úgynevezett baltimore-i négyek, akik Philip Berrigan vezetésével behatoltak egy katonai dokumentumokat őrző kormányzati irodába, és vérrel locsoltak le számos katonai aktát. 1968. május 17-én került sor az úgynevezett catonsville-i kilencek megmozdulására, akik közel négyszáz katonai aktát gyűjtöttek fel (egy kémikus ismerősük jóvoltából) házilag készített napalmmal. Természetesen mindkét cselekedet súlyos bűncselekménynek számított, letartóztatások történtek, bírósági tárgyalásokra került sor, s Philip és Daniel egyaránt börtönbe került. Nemcsak a vietnámi háború ellen kívántak tiltakozni, hanem az erőszak, a fegyverkezés és a háború minden formája ellen, s azért váltak kivételessé az amerikai katolicizmuson és az amerikai nyilvánosságban belül, mert hasonlíthatatlanul radikális módszerekhez folyamodtak tiltakozásuk kifejezéséhez. 1980-ban kezdődtek meg a „Plowshare” (Ekevas) mozgalom megmozdulásai, amelyek szintén nem voltak mindennapiak, például nukleáris robbanótöltetekhez tervezett alkatrészeket rongáltak meg a pennsylvaniai King of Prussiban (az eseményről 1983-ban a Berlieni Filmfesztiválon is bemutatott filmet is forgattak *In the King of Prussia* címmel, a Berrigan testvérek főszereplésével). Olyan közösség és olyan szellemi közeg szerveződött körülötük, amelynek alakjai (Dorothy Day, Jim Forest, Frida Berrigan, Thomas Merton) csak részben váltak ismertté az amerikai kontinensen kívül, jóllehet nem szorult igazolásra, hogy mondanivalójuk, „üzenetük” a legkevésbé sem veszítette érvényét.

Daniel Berrigan nem válhatott volna komoly íróvá és minden provokatív ereje mellett is következetes aktivistává, ha nem lettek volna mélyre nyúló szellemi gyökerei. A legalapvetőbb benyomások 1953-ban és 1963-ban érték Franciaországban, ahol először tanulmányokat folytatott, majd tanulmányi szabadságát töltötte. Kevesen tudják, mennyire megragadták a korabeli francia teológia legkiválóbb gondolkodói, főként a domkos Yves Congar és a jezsuita Henri de Lubac. Congar nem csupán az egyház hiteles reformját célzó erőfeszítései miatt vált fontossá számára, de azért is, mert francia deportáltak körében végzett lelkipásztori tevékenységet; de Lubac pedig nem csupán azért, mert az elhallgatásra ítélték közé tartozott, hanem azért is, mert határozottan fellépett a nácizmus ellen, és támogatta a munkáspapok életformáját (de Lubackal egyébként találkozott is) (Polner–O’Grady, 1997: 91). A francia munkáspapokkal kapcsolatos kísérlet Berrigant is megérintette, és sokat merített abból a törekvésükből, hogy az evangéliumot az élet egészen közvetlen, hétköznapi valóságában jelenítsék meg és képviseljék. Szintén mélyen megragadta Teilhard de Chardin gondolatvilága, elsősorban azért, mert azt olvasta ki a jezsuita természettudós és teológus írásaiból, hogy Isten vagy a tényleges és konkrét vi-

lág struktúráiban található meg, vagy nem található meg semmiképpen sem. Nem elhanyagolható egyébként a szülői ház hatása sem, hiszen Berrigan apja, aki sikertelenül tört költői babérokra, Syracuse-ban (New York állam) a faji megkülönböztetés ellen fellépő katolikus szervezetet hozott létre (*Catholic Interracial Council*), ráadásul előfizetője volt Dorothy Day lapjának, a *Catholic Worker*nek, amelynek számaina a Berrigan testvérek már fiatalon forgatni kezdték. 1963-as franciaországi szabadsága idején Daniel kelet-európai országokat is felkeresett, eljutott Csehszlovákiába és Magyarországra, ahol megdöbbenve tapasztalta, hogy bizonyos keresztény csoportok a kedvezőtlen körülmények ellenére is megtalálják a módját az életben maradásnak. Fokozatosan felismerte, hogy nemcsak Keleten, de Nyugaton is van torzító hatása a hidegháborúnak, egyoldalú ideológiák itt is, ott is lábra kapnak, s 1964 őszére eljutott a háború és az erőszak teljes elutasításához.

Szellemi gyökereinek szempontjából jellemző, hogy a Wipf&Stock kiadó sorozatában is elérhető, *To Dwell in Peace* [Békében lakozni] című önéletrajzában a béke kérdését a hagyomány összefüggésébe állítja: „A hagyomány több mint valamiféle morális divat, amely félretehető, ha már nem népszerű, és elővehető, ha úgy kívánja a kor. A hagyomány becses hang, értékes jelenlét, a hagyomány nem más, mint egy személy. A háború elnémította a hangot, jogfosztotta tette a személyt. Az egyház és az állam egyetértett abban, ahogyan háborús időkben óhatatlanul egyet szoktak érteni, hogy a személy kiment a divatból, legalábbis »egy időre«. Nincs ugyanis mondanivalója fegyverek közepette. Mert milyen mondanivalót lehetne is tulajdonítani neki, ha egyszer azt a bizarr parancsot adja, hogy tegyék le a fegyvereket? Hadifogoly lett tehát: hadifogoly lett Jézus. [...] De úgy tettek, mint ha továbbra is jelen lenne: az egyház továbbra is kínálgatta portékáit. Egészen jól működött a dolog, és érdekes, hogy alig vették észre távollétét. [...] A békeszerző Jézus ezer évre kiment a divatból. És ha bátor katolikusok olykor hírnevüket és életüket kockára téve felemelték a szavukat, mint például Hitler idején, sem barátokra, sem támogatásra nem letek” (Berrigan, 2007b: 203–204). Érthető tehát, hogy különösen közel érezte magához az efféle bátor katolikusokat, például a boldoggá avatott osztrák Franz Jägerstättert, aki szintén jóval nagyobb figyelmet és megbecsülést érdemelne, mint amekkorában részesül.

Nehéz ellenállni annak a kísértésnek, hogy legalább röviden felidézzünk olyan szövegeket Daniel Berrigantól, amelyek szinte szállóigévé váltak, transzparensen jelentek meg, és molinókon függesztették ki őket a békemozgalommal rokonszenvező tüntetők. 1968 februárjában Daniel Hanoiba repülhetett Howard Zinn társaságában, hogy magával vigyen néhány szabadon engedett amerikai katonát. Az útról beszámoló *Night Flight to Hanoi* [Éjszakai repülőút Hanoiba] előszavában olvashatók például a következő legendás mondatok: „Elnézést kérünk, barátaink, hogy megtörjük a jó rendet, hogy inkább papírt égetünk, mint gyerekeket. Mert le vagyunk sújtva, és nem tudunk másra gondolni, mint a Felgyújtott Gyerekek Országára. És közben arra a másik gyermekre gondolunk, akiről Lukács, a költő beszél. [...] Azt mondjuk, hogy a gyilkosság a rend hiánya. Az élet, a szelídség, a közösség és az önzetlenség az egyetlen rend, amelyet elismerünk. E rendért kockára tesszük a szabadságunkat, a jó hírünket. Elmúlt az az idő, amikor a jó emberek

csendben maradhatnak, amikor az engedelmisség eltilthatja az embereket a társadalmi kockázattól, amikor a szegények védelem híján életüket veszíthetik. Azt kérjük a többi kereszténytől, fontolják meg szívükben azt a kérdést, amely éjjel-nappal gyötör minket, mióta kirobbant a háború: »Hány embernek kell meghalnia, mire meghallják a szavunkat, hány embernek kell kínzást, kitelepítést, éhínséget szenvednie, és hánynak kell megőrülnie? Meddig kell még erőszakot tennünk világunk erőforrásain a törvényes gyilkolás szolgálatában? Mikor, mikor fogtok végre nemet mondani erre a háborúra?«

Ezekon a lapokon Berrigan már bejelentette, mire készül Catonsville-ben. A kormányzati intézményekbe behatoló és hivatalos dokumentumokat megsemmisítő akció érthető módon zavart keltett pacifista körökben, s azokban is bizonyos tanácsstalanságot keltett, akik a legmeghatározóbb tekintélyek voltak Berrigan számára: Thomas Mertonban és Dorothy Dayben. 1965-ben a vietnámi háború miatt aggódó papok /lelkészek és laikusok háborúellenes csoportot hoztak létre (*Clergy and Laymen Concerned About the War in Vietnam – CALCAV*); a csoportnak három társelnöke volt, három közismert és tekintélyes vallási vezető: Abraham Joshua Heschel, Richard John Neuhaus és Daniel Berrigan, majd olyan személyek is csatlakoztak hozzá, mint Martin Luther King, Robert McAfee Brown és Reinhold Niebuhr. Ugyanebben az időszakban jött létre a Katolikus Békeshözvettség (*Catholic Peace Fellowship – CPF*), azt követően, hogy 1964-ben Thomas Merton a békének szentelt lelkigyakorlatra hívta meg Daniel Berrigant és néhány barátját. De a béke érdekében szerveződött szövetségeken már 1965 novemberében repedések keletkeztek: ekkor gyűjtotta fel magát tiltakozásul a vietnámi háború ellen az ENSZ New York-i székháza előtt az a Roger LaPorte, aki ugyan Dorothy Day mozgalmának tagja volt, de hátrahagyott feljegyzéseiben többször utalt Berriganre, s ezért főként a CPF-fel hozták kapcsolatba. Az öngyilkossági /önfeláldozási eset után Merton távirati úton követelte, hogy távolítsák el a nevét a CPF támogatói közül, majd Baltimore és Catonsville után is kétségeinek adott hangot az alkalmazott módszerekkel kapcsolatban. Hogyan lehet erőszakos módszerekkel tiltakozni a háborús erőszak ellen – ez volt a fő kérdése, és nyilvánvalóan nem csak benne merült fel. „Nem támogatom a cselekvési módszereiket”, „de megértem a kétségbeesést, amelyből fakadnak” – írta 1968 nyarán (Shannon, 1994: 118), és ez a kétségekkel elegy támogatás a korábbi években is jellemezte. Hasonló kettősség fejeződött ki Dorothy Day állásfoglalásaiban, aki kijelentette, hogy nem tudna részt venni hasonló megmozdulásokban, de csodálja azokat, akik ily módon kockára teszik az életüket, és meggyőződésükért börtönbe vonulni is készek. Jellemző módon Day még a *Catholic Worker*ben is „élő áldozatnak” nevezte azokat, akik készek elpusztítani „erkölcstelen háborúinkban rabszolgáskorba vetett fiataljaink” aktáit (Day, 2021: 278).¹ A CALCAV néhány tagjánál hasonló állásfoglalásokkal lehet találkozni. De az is igaz, hogy a catonsville-i ügy tárgyalása alatt Dorothy több száz háborúellenes tiltakozó társaságában jelent meg a vietnámi háborút ellenző jezsuita J. William Michelman templomában, ahol rajta kívül beszédet mondott Noam Chomsky, Abraham Joshua Heschel és Harvey Cox is.

Mindeközben Berrigan a Cornell Egyetemen tanított, s a kurzusai nagy népszerűségnek örvendtek. Bár egyetemi kredit nem járt érte, kétszázán vették fel az erőszakmentességről szóló óráit, sokan jártak a János-evangéliumot elemző kurzusára, sőt a *Lear királynak* szentelt előadásait is élénk érdeklődés kísérte. Nagyrészt ehhez a tevékenységéhez kapcsolódik bibliamagyarázó munkássága, amelynek számos bibliai kommentár lett a gyümölcse. Érthető, hogy megragadta az erőszakot elszenvedő Jeremiás próféta alakja, a Dániel könyvében erővel kemenchébe vetett ifjak hálaéneke, a kispróféták fokozott szociális elkötelezettsége, ahogyan az is érthető, miért éppen *The Nightmare of God* [Isten rémálma] címmel írt kommentárt a Jelenések könyvéhez. Mindennek megismerésére immár a szélesebb olvasóközönségnek is módja van a Wipf&Stock kiadónál elérhető sorozat révén. Berrigan egész életútja és munkássága azt tanúsítja, hogy tudatában volt a béke árának, s maradéktalan pacifizmusa nem volt naiv. Hogyan is írhatta volna másként a következőket? „Béketeremtőnek neveztek el magunkat, de összességében nem voltunk hajlandók komolyabb árat fizetni a békéért. És mivel csak fél szívvel és fél életünkkel és fél akaratunkkal akarjuk a békét, természetesen tovább folyik a háború, mivel a háború kezdeményezése természeténél fogva teljes körben érvényesül, miközben a béke kezdeményezése gyávaságunk miatt csak szűk körben.”

„Béketeremtőnek neveztek el magunkat, de összességében nem voltunk hajlandók komolyabb árat fizetni a békéért. És mivel csak fél szívvel és fél életünkkel és fél akaratunkkal akarjuk a békét, természetesen tovább folyik a háború, mivel a háború kezdeményezése természeténél fogva teljes körben érvényesül, miközben a béke kezdeményezése gyávaságunk miatt csak szűk körben. Így hát a háborúra teljes akarat és teljes szív és országok teljes élete hajlik, ekképpen pedig ez a hajlam erősebb, mint a békén fáradozó erőtlén kis kívánságok. Azért nincs béke, mert nincsenek béketeremtők. Azért nem teremti meg senki a békét, mert a béke megteremtésének legalább olyan nagy ára van, mint a háború fenntartásának, s a béke megteremtése legalább akkora igényeket támaszt, legalább akkora felfordulást okoz és legalább annyira könnyen kegyvesztetté teszi, börtönbe juttatja és megöli az embert, mint a háború” (Berrigan, 2007a: 57–58).

Daniel Berrigan: The Nightmare of God: The Book of Revelation; Sorrow Built a Bridge: Friendship and AIDS; The Commandments for the Long Haul; Daniel: Under the Siege of the Divine; The Discipline of the Mountain: Dante's Purgatorio in a Nuclear World; The Dark Night of Resistance; Minor Prophets, Major Themes; Whereon to Stand: The Act of the Apostles and Ourselves; To Dwell in Peace: An Autobiography; No Bars to Manhood; Portraits of Those I Love, Eugene, Wipf&Stock, 2007–2009

Végjegyzet

1 Különösen érdekes megvizsgálni Dorothy Daynek általában a hatvanas évek és konkrétan a CPF morális viszonyaival kapcsolatos kritikáit. Amikor például 1962-ben Thomas Merton lelkesülten megírta neki, mennyire örül, hogy sok beatnik bukkan fel mozgalma háza táján, Dorothy leintette: „Attól tartok, nem bánok túl kedvesen azokkal az értelmiségiekkel, akik az érkezésben a nap terhét viselő munkások elé tolakszanak, s a lakásainkba beköltözve mindenkit igyekeznek kitérni a bulijaikkal és a nőikkel. Felőlem nyugodtan alhatnak a parkokban. Sajnos viszont nekünk itt maradnak a terhes nők, akikért az imáit kérem. Nekem nőként kell nézmem ezeket a dolgokat, s ezért kénytelen vagyok törődni mindazzal, ami a testtel kapcsolatos. A bűn az bűn marad, és csak a szentimentalisták csinálnak misztikát belőle” (Ellsberg, 2010: 368). Hasonló kritikával illette a feleségétől elváltó Jim Forestet és más pacifistákat is.

Felhasznált irodalom

- BERRIGAN, DANIEL (1991): The push of conscience, in WALLIS, JIM – HOLLYDAY, JOYCE (szerk.): *Cloud of Witnesses*, Maryknoll, Orbis.
- BERRIGAN, DANIEL (2007a): *No Bars to Manhood. A Powerful, Personal Statement on Radical Confrontation with Contemporary Society*, Eugene, Wipf&Stock.
- BERRIGAN, DANIEL (2007b): *To Dwell in Peace. An Autobiography*, Eugene, Wipf&Stock.
- COSACCHI, DANIEL – MARTIN, ERIC (szerk.) (2016): *The Berrigan Letters. Personal Correspondence Between Daniel and Philip Berrigan*, Maryknoll, Orbis.
- DAY, DOROTHY (2021): *On Pilgrimage. The Sixties*, Maryknoll, Orbis.
- ELLSBERG, ROBERT (szerk.) (2010): *All the Way to Heaven. The Selected Letters of Dorothy Day*, New York, Image Books.
- POLNER, MURRAY – O'GRADY, JIM (1997): *Disarmed and Dangerous. The Radical Lives and Times of Daniel and Philip Berrigan*, New York, BasicBooks.
- SHANNON, WILLIAM H. (szerk.) (1994): *The Letters of Thomas Merton in Times of Crisis*, New York, Farrar, Straus & Giroux.

Unarmed resistance

Some comments on the biography of Daniel Berrigan

ABSTRACT

In the early 1960s Catholic circles in America witnessed to the rise of a moral imagination that was against war and supported peace. Among its representatives are moral authorities such as Thomas Merton or Dorothy Day. Daniel Berrigan SJ played a major role in dismissing violence who became – through his writings and actions – a leading, though controversial advocate of peace.

KEYWORDS: nonviolent resistance, peace, Daniel Berrigan, American Catholicism, war

GÖRFÖL TIBOR | Teológus, a Pécsi Tudományegyetem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola oktatója, a Vigilia folyóirat főszerkesztője, nős, négy gyermek apja.